

osa sukcesivnosti u sintaksoj konstrukciji poetskog teksta

jan prokop

Kao što je poznato, segmenti poetskog teksta: foneme, morfeme, izrazi, sintagme i iskazi spadaju najmanje u dva sistema: Njihova vrednost određena je mestom u sistemu jezika i mestom u strukturi teksta. Ovo prvo se nalazi na osi istovremenosti, a drugo na osi sukcesivnosti. Početak Gajcijevog stiha: »Pusty po tobie powietrza sup oczy mi mrozem przeku« (»Vazdušni stub prazan posle tebe oči mi je mrazom iskopao«) (Umrloj) podjednako se realizuje u opozicijama jezičkog sistema (fonema p:b, pust-y: pen-y, mrozem przeku: iga, przeku itd.) kao i u odnosima utvrđenim kroz sukcesivnost u tekstu (aliteracija: p-usty p-o tobie p-owietrza itd.). Ukoliko iskaz teksta ulazi u sistemske odnose on reguliše sistem, međutim sukcesivnost iskaza kao da izmiče sistemnosti. Odnosi među rečenicama proizilaze iz značenja i u načelu ne mogu se obuhvatiti pravilima gramatike (mada se izvesni tragovi sistemnosti mogu nalaziti u anaforičnim pokazateljima tipa: tamo, dakle, ovaj, onaj, koji upućuju na protaze/prethodne/zavisne rečenice).

Međutim, u poetskom tekstu, pa, prema tome, i u tekstu svrsishodno jezički uobličeno odgovarajuće raspoređivanje rečeničnih konstrukcija vrši svojevrsnu funkciju i obavlja ne samo informativni zadatak, ne prenosi samo značenje. Već je odavno skrenuta pažnja na sintaksički paralelizam kao na jednu od najbitnijih crta poetskog jezika, na paralelizam, a prema tome na sukcesivnost sličnih rečeničnih konstrukcija.

Pa ipak, dosad su proučavanja poetske sintakse uglavnom vršena duž ose istovremenosti. Analizirane su proste rečenice, koje se razlikuju od rečenica proze. Ukazivalo se na manji stepen gramatičnosti poetskih rečenica (Mrak se boji deteta – u opoziciji prema – Dete se boji mraka, primer uzet iz Sola Saporte). Proučavani poetski tekstovi razmatrani su kao skup prostih rečenica bez ulaznje u jezičke vrednosti, koje su rezultat opozicije različitih sukcesivnih sintaksičkih konstrukcija. Tako su se mogle određivati vladajuće tendencije datog teksta ili skupa tekstova, npr. sklonost ka hipotaksi ili parataksi. Statističke metode su omogućavale utvrđivanje frekvencije javljanja rečenica određenog tipa. Takav postupak, makar i najopravniji, bio je donekle jednostran, jer je onemogućavao proučavanje teksta kao strukture koja se ostvaruje kroz sukcesivnost segmenata. Proces, razvoj jezičkog iskaza, deformisao se, postajao je ponavljanje određene sintaksne sheme. Osa sukcesivnosti se gubila, a ostajala samo osa istovremenosti. Date sintaksne konstrukcije pojavljivale su se na tlu jezičkog sistema u opoziciji prema drugima koje sistem dopušta, a ne na tlu konteksta iskaza, u opozicijama ostvarenim na osi sukcesivnosti.

Bacimo pogled na poetske efekte koji nastaju iz sukcesivnosti različitih konstrukcija. Evo stihova J. A. Morština:

*Złodziej ci gdanskie powylupa skrzynie.
Płon cie w zagonie obiecany minie.
Piorun popali dwory i stodoly.
Nie odda lichwy z suma dluznik goly.
Czynszow zniszczeni nie poplaca chlopi.
Szkuty ze zbozem nagly wiatr potopi;
Lecz tym. cos rozdal miedzy przyjaciele.
Szczescie nie wladnie; to swym nazwi smiele.*
(Pewny skarb)

(Lopov će ti gdanske polupati škrinje.
Obećan u polju pod će da te mine.
Sušnice i kuće grom će da ti spali.
Stostruko da plati neće dužnik mali,
Zakup neće plati' uništeni ratar,
Barke s žutom nagli potopiće vetar.
Ali tim što među prijatelje razda.
Neće vladat' sreća; svojim smelo smatraj.)
(Sigurno bogatstvo)

Prvih šest rečenica koje se poklapaju sa prvih šest stihova u opoziciji su prema dvema poslednjim rečenicama. Tekst od »Lopov...« sve do »...potopiće« sastoji se od prostih rečenica, posle kojih dolazi složena rečenica »Ali tim...« Na kraju poenta je:

»(to) svojim smelo smatraj« – izražena je prostom rečenicom, ali uskličnom, nasuprot ostalom tekstu koji je u indikativu. Prve tri rečenice konstruisane su na principu izrazitog paralelizma (Lopov... polupati, Rod... mine, Grom... spali). Subjekt je na prvom mestu, dok predikat razlikuje konstrukciju svake rečenice (Lopov će ti gđanske polupati... Obećan u polju rod će da te mine... Grom će da ti spali...). Sledeće tri rečenice predstavljaju obrnutu konstrukciju – subjekt se prebacuje na kraj ili na preposlednje mesto i rečenica počinje predikatom (da plati neće...) ili dodacima (Zakup... Barke...). Ta raznovrsnost konstrukcije postiže se kroz kontrast i nastaje iz sukcesivnosti rečenica. Pri tom je tu karakteristična posebnost poente, odvojene složenom rečenicom od ostalog teksta.

Pogledajmo sada stihove Šimborske:

*Ty tu placzesz, a tam tancza.
A tam tancza w twojej lzie.
Tam sie bawia, tam wesolo.
Tam nie wiedza nic a nic.
Omalze pomyki swiec.
Omalze migoty luster.
Prawie schodki i krużganki.
Jakby mankiet, jakby gest.
Ten lekkoduch wodor z tlenem.
Te gagatki chlor i sod.
Fircyk azot w korowodach
spadajacych, wzlatujacych,
wirujacych pod kopula.
Ty tu placzesz, w to im grasz.
Eine kleine Nachtmusik.
Kim jiestes, piekna maseczko.*

(Ruch)

(Ti ovde plačeš, a tamo plešu.
A plešu u tvojoj suzi.
Tamo se zabavljaju, tamo je veselo.
Tamo ama ništa ne znaju.
Jedva svetlucanje ogledala.
Jedva plamčici sveća.
Skoro stepenice i ulazi.
Kao mužeta, kao gest.
Taj vetropir vodonik s kiseonikom.
Ti tipovi hlora i soda.
Kicoš azot u procesijama
koje padaju, koje uzleću.
koje kruže pod kupolom.
Ti ovde plačeš, u to im sviraš.
Eine kleine Nachtmusik.
Ko si, lepa maskice.)

(Kretanje)

Prva četiri stiha ispunjavaju kratke rečenice, slabo razvijene konstrukcije. Sledećih šest stihova su kratki ekvivalenti rečenice. Koliko su u prvom delu predikati bili eksponirani, toliko sada predikati nedostaju. Jedanaesti, dvanaesti i trinaesti stih takode ispunjava ekvivalent rečenice, ali sa razvijenim atributom (u procesijama koje padaju, koje uzleću, koje kruže). Takvom sintaksičkom uobličavanju suprotstavlja se četrnaesti stih sastavljen od dve kratke rečenice što je moguće jednostavnije konstrukcije (Ti ovde plačeš, u to im sviraš). Najzad, poenta je istaknuta upitnom intonacijom.

*Evo drugih stihova:
Ja domek dla umaryc
Znalezli tu swoje
ostatnie schronienie
ruch rak
w moja strone
wez mnie
ze soba wez
nie pusć
zostaem otwarty
i zamieszkali
w zimnym
pustym
ciemnym
taka jest
ich
swiatosć wiekuista
takie grzechow odpuszczenie
ciala zmartwychstanie*

(T. Rozewicz, Domek)

(Ja kućica za mrtve
koji tu nadoše svoje
poslednje uotočište
pokret ruku
ka meni
uzmi me
sa sobom uzmi
ne puštaj
otvorila sam se
i nastaniše se
u hladnoj
praznoj
mračnoj
takva je
njihova
svetlost večna
takvo oprastanje grehova
vaskrsenje tela.)

(T. Ružević, Kućica)

Tekst počinje ekvivalentom rečenice (Ja kućica za mrtve), iza koga sledi prosto proširena rečenica (tu nadoše svoje...). Zatim ponovo sledi ekvivalent rečenice (pokret ruku ka meni) u opoziciji prema trima rečenicama sa eksponiranim predikatom (uzmi me sa sobom/uzmi me ne puštaj). Prosta rečenica (otvorila sam se) prethodi složenoj konstrukciji sa tri priloške odredbe odnosno tri atributa, koji *implicite* određuju prilošku odredbu (nastaniše se u hladnoj/praznoj/mračnoj). Ovaj tročlani sistem koji se nadovezuje na prethodne (uzmi me/sa sobom uzmi/ne puštaj) nastavljen je u završetku teksta (takva je/njihova/svetlost večna/takvo oprastanje

nje grehova/vaskrsenje tela), uostalom, takode sintaksički izdiferenciran – atribut (večna) suprotstavlja se opoziciji (opraštanje grehova). Trijadi (svetlost... oproštaj... vaskrsenje) suprotstavlja se intonacijski istaknuta poenta: »takav život večni«.

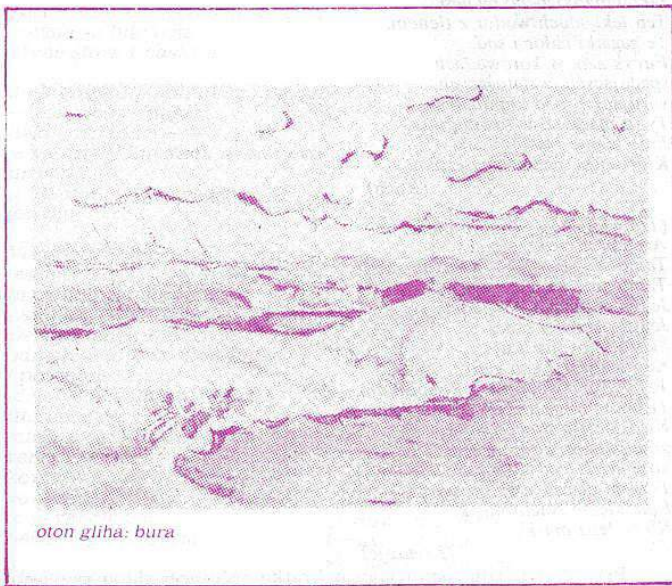
U ovim stihovima zanimljiva je i pojava koju bismo mogli nazvati sintaksički obrt. Ona se sastoji u tome da se semantički element, koji u prvoj rečenici vrši određenu sintaksičku funkciju u sledećem javlja u izmenjenoj funkciji. Tako npr. priloška odredba za mesto prelazi u subjekat:

Nad voda, wielka i czysta
Staly rzedami opoki
I voda tonia przezjrzysta
Odbya twarze ich czarne...

(A. Mickewicz, Nad voda dwielka i czysta)

(Nad vodom velikom, čistom
Stajahu, u redu stene
I voda prozirnom dubinom
Odrazi lica im crna...

(A. Mickewicz, Nad vodom velikom, čistom...)

oton gliha. bura

U navedenim Ruževićevim stihovima priloška odredba (za mrtve) pretvara se u subjekt (nadoše – mrtvi – svoje poslednje utočište). Subjekt se slično dalje pretvara u atribut: nastaniše se – tj. oni, mrtvi... takva je njihova svetlost večna... Takav postupak mogao bi se obuhvatiti shemom AB – BC – CD... Evo primera iz dečijeg folklor: »U crnoj šumi nalazila se crna kuća. U crnoj crnoj kući bila je crna crna soba. U crnoj croj sobi stajao je crni crni sto. Na crnom crnom stolu bio je crni crni mrtvački sanduk. U crnom crnom mrtvačkom sanduku ležao je ležao crni crni mrtvac.« Efekat ove jezive priče pojačan je nesumnjivo tim obrtom. Primeri se mogu navoditi unedogled. (Bilo jednom jedno more. A u tom moru jedan kočič. A na kočiču stočić itd.) Izgleda da opis (kao *ein-fache Form*) na prirodan način navodi na sintaksičku operaciju tog tipa. Njen trag ćemo npr. naći na početku romana Andžeja Kijovskog *Dete koje je donela roda*: »Grad na Visli, glavnoj reci u Poljskoj, nalazi se... A u tom gradu ima jedna kuća... A nad ulazom u kuću tablica s natpisom...« Medutim, pripovetka se pre razvija po shemi AB – AC – AD...

Evo fragmenta iz Pana Tadeuša:
Hrabia zsiad z konia, sugi odprawi do domu,
A sam ku ogrodowi ruszy pokryjomu;
Dobieg wkrótce parkanu, znalaz w nim otworu
I weisna się po cichu, jak wilk do obory;
Nieszczesnie traci krzaki suchego agrestu.
(Sjaha grof sa konja, sluge pak posalje kući,
A sam ka bašti kradom on se stade vući;
Ogradi dotrča brže, pronade u njoj otvor
I tiho uvuče, baš kao vuk u obor;
No zakači żbunje ogrozda suvog.)

Jedan od čestih načina sintaksičkog razlikovanja iskaza jeste promena sintaksičke intonacije:

Noc, czowiekowi na pokoj stworzona,
Juz swoja wronie pedzi na swiat kacza,
Ale to pomoc darmo pozyczona,
Cdzie umys smetny i serce zebzacze.

Mnie dzien, mnie i noc trapi utrudzone,
Tak mnie jej cienie tocza zywe pacze.
Jako twarz Zorze slicznie zarudzona,
Choć ta twarz ze mna rosa swoja pacze.
Pomnij snadz, cos dla Cefala cierpiaa,
Swiadoma dobrze troskliwej miosci,
Stad i na moj bol patrzaj milosiernie

Zorzo! Chcesz li mi zau pomoc wiernie?
Zbadz tej rozanej swojej rumianosci,
A oblesz blada farbe mego ciaa.

(J. A. Morsztyn, Do zorze. Sonet)

(Noć, čoveku što je za odmor stvorena,
Već izgoni u svet svoja vrana stada,
Ali to je pomoć zalud pozajmljena,
Uz prosjačko srce i razum bez nada.

Mene dan i noća umorna pečali,
Tako njene senke suze mi izvlače,
Kako lice zore rumenilo zali,
I ako to lice sa mnom rosom plače.

Za Cefala što se, seti se, trpela,
Buduć' dobro svesna brižljive ljubavi,
Na bol svoju blagu ti obrati oči.

Zoro! Žalu mome da li ćeš pomoći?
Ružičastu rumen tu svoju ostavi,
I obuci bledu boju moga tela.

(J. A. Morštin, Zori. Sonet)

Prve dve strofe očuvane u indikativnoj intonaciji suprotstavljaju se imperativnoj intonaciji dve sledeće strofe. Slično se i u drugom Morštinovom sonetu upitna intonacija suprotstavlja indikativnoj intonaciji poslednje strofe:

Przebog! Jak zyje, serca juz nie majac?
Nie zyjac, jako ogien w sobie czuje?
Jesli tym ogniem sam sie w sobie psuje,
Czemuz go pieszce, tak sie w nim kochajac?

Tak wpaczu zyje wsrod ognia palajac,
Czemu wysuszczy ogniem nie probuje
Paczu? Czemu jak z ogniem postepuje,
Ze go nie gasze, w paczu oplywajac?

Poniewaz wszystkie w oczac u dziewczyny
Pociechy, czemuz musze od nich stronić?
Czemu zas na te narazam sie oczy?

Cuda teczyny milosć, jej to czyni,
Ktorem kto by chcia rozumem sie bronić,
Tym przedzej w sido z rozumem swym wskoczy.

(J. A. Morsztyn, Cuda milosci. Sonet)

(Bože moj! Kako živim, nemajuć srca više?
Ne živeć, kako vatru osećam u sebi?
Ako kom vatrom u sebi samome sebi štetim,
Zašto je negujem tako, u njoj ljubavlju dišem?)

Tako u plaću živim, paleći vatru svuda,
Zašto ne pokušam vatrom da osušim,
Plać? Zašto se kao s vatrom toliko mučim,
Što je ne gasim, što se u suzama kupam?

Jer sve su u očima mome
Utehe, zašto da ih izbegavam?
Kad me taj pogled očiju toliko veže?

Ta čuda čini ljubav, njene su čini bome,
Od kojih ko bi hteo razumom da se bori,
Razumom svojim pre će zaplesti se u mreže.

(J. A. Morštin, Čuda ljubavi. Sonet)

Istraživanje sukcesivnosti sintaksičkih konstrukcija i stilskih vrednosti koje nastaju kao posledica sukcesivnosti pokazuju svoju korisnost u analizi pojedinih tekstova. Postavlja se pitanje da li se na taj način mogu utvrditi neka pravila koja vladaju određenom književnom vrstom, određenim istorijskim stilom, školom? Drugim rečima, da li u okvirima date vrste ili škole možemo utvrditi neku verovatnoću takve a ne druge sukcesivnosti sintaksičkih shema? Da li se mogu prevazići nesigurna opšta mesta, npr. da lirska poezija odgojena na retorici (barok) rado razlikuje sekvencu sintaksičkih shema zahvaljujući promeni sitanskičke intonacije, da epopeja suprotstavlja prostije rečenice dugim razrađenim periodima (ona sjajna epska poređenja), da oda suprotstavlja složene rečenice ekvivalentima rečenice, da narodna poezija rado koristi paralelizam itd.? Odgovor bi mogla dati samo podrobna istraživanja.

1. Vidi, između ostalog, W. Gorny, Text Structure against the Background of Language Structure, (u): *Poetics*, Warszawa, 1961, t. 1; U. Dabska-Prokop, O niektorých funkcjach linearnosti w skadni, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, z. XXII (1963).

2. S. Saporta, The Application of Linguistics to the Study of Poetic Language, (u): *Style in Language*, New York-London, 1960.